

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEK

SZILÁGYI EMŐKE RITA

VITÉZ JÁNOS MECENATÚRÁJA
JOHANNES TRÖSTER ÉS AZ 1450-ES ÉVEK

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Kállay Géza PhD, egyetemi tanár

Európai és Magyar Reneszánsz Doktori Program

A Doktori Program vezetője: Dr. Horváth Iván DSc, egyetemi tanár

A védési bizottság tagjai:

Dr. Déri Balázs PhD, egyetemi tanár, elnök

Dr. Jankovits László PhD, egyetemi docens, opponens

Dr. Szentmártoni Szabó Géza PhD, egyetemi adjunktus, opponens

Dr. Szörényi László DSc, egyetemi tanár, bizottsági tag

Dr. Draskóczy István DSc, egyetemi tanár, póttag

Dr. Mayer Gyula PhD, tudományos főmunkatárs, póttag

Dr. Tamás Ábel PhD, egyetemi tanársegéd, titkár

Témavezetők:

Dr. Horváth Iván DSc, egyetemi tanár

Dr. Kiss Farkas Gábor PhD, egyetemi adjunktus

Budapest, 2013

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy a Vitéz János mecenatúrájáról szóló elbeszélő források alapján egy újabb, és – ha nem is teljesebb, de – árnyaltabb képet mutassak a magyarországi humanizmus atyjának patronázsáról, az Alpokon túli humanizmus születéséről és ennek magyarországi vonatkozásairól. A téma feldolgozásának szükségességét nem csupán az adta, hogy a különféle helyeken megjelent írások eredményei egy helyen össze legyenek gyűjtve, hanem a korábbi és az új ismeretek révén a még Fraknoi által felvázolt profilnál egy újabb kép bontakozhasson ki. Évtizedek óta folyik vita Vitéz humanizmusát és annak jellegét illetően, s erre a választ a főpap mecenatúrájában keresem, ugyanis tézisem szerint e tevékenysége felől bonthatók ki és érthetők meg Vitéz azon működései, melyeket a humanizmussal szokás kapcsolatba hozni, ti. az irodalmi patronálása, filológiai tevékenységei (elsősorban az emendálás) és könyvtárépítése, az oktatásszervezői és -politikai működései, stb. De kapcsolatba hozható mecenatúrájával diplomáciai-politikai tevékenysége is, így e fókusz köré megrajzolható egy valósabb, összefüggéseit jobban mutató kép.

A dolgozat egy általános bevezető fejezettel kezdődik, melyben a 15. századi humanizmus forrásairól, fórumairól és megvalósulási módjairól szólok röviden (I.). Azért tűnt fontosnak ez a bevezetés, hogy a későbbiekben szóba kerülő tevékenységek és témakörök felvázolása révén kialakuljon egy előzetes kép a 15. századi humanizmusról. Az Alpokon túli humanizmus születésében elsődleges szerepet játszott Enea Silvio Piccolomini (II.), a későbbi II. Pius pápa, aki az 1440-es és 1450-es években politikai és kulturális értelemben is primatúrát szerzett magának levelezőtársai és barátai körében. Piccolomini és Vitéz János barátsága és levelezése, közös érdekeltségeik, így a török elleni háború megszervezése vagy a fiatalok támogatása kiemelten fontos témák a magyarországi humanizmus születésének kutatásakor. Vitéznek néhány példaképét meg tudjuk nevezni: Piccolomini mellett Besszarión kardinális és Leonard Huntpichler minden bizonnyal a legfontosabbak, így aztán nyilvánvaló, hogy Vitéz bécsi kapcsolatai nemcsak a legrégibbek közé sorolandó, de talán az egyik legfontosabb ismeretségi vonalt is e baráti körökben kell látnunk. A dolgozat terjedelmes és központi alfejezetében (III.3.) a Vitéz ismeretségi körébe tartozó skolárokat és barátokat, rokonokat sorolom fel, igyekezve úgy elrendezni őket, hogy nemcsak a kronológiai sorrend, hanem a kapcsolatok rendje, sőt inkább hálózata is megmutatkozhassék. A felsorolt személyek vagy irodalmi mecénálásban részesültek a főpap révén és/vagy Vitéz támogatta őket oktatásuk finanszírozásával, majd pedig a kancellárián való elhelyezésükkel. E támogatói tevékenységek igen sokszor nehezen választhatóak szét egymástól: az itáliai stúdiumokat követhették kancelláriai állások (Bánfalvi Miklós, Bajoni István..stb.), a már egyetemi végzettséggel hozzá fordulók saját írásaikkal és/vagy egy *Maecenatulus* által írt ajánlással

próbálták elnyerni kegyét és végül álláshoz jutottak (Johannes Tröster, Nicolaus Liscius, Kosztolányi [Polycarpus] György...stb.), de sokszor már csupán az utólagos köszönetmondás alapján tudunk következtetni arra, hogy Vitéz felkarolt egy-egy humanistát (Galeotto Marzio, Nicolaus Modrusiensis, Jacobus Publicius...stb.). A támogatottak nagyja két közvetítő ág révén került Vitéz körébe: az egyik útvonal a már említett bécsi kapcsolatok mentén, Piccolomini és Huntpichler közvetítésével jött létre, míg a másik az, amelyen a Ferrarában taníttatott Janus és Kosztolányi (Polycarpus) György irányították barátaikat közös mecénásukhoz. A két kört nem csupán Vitéz személyével lehetséges összekötni, hanem Johannes Trösterével is, akinek a bemutatására szenteltem a dolgozat második felét.

A disszertáció újdonsága a korábbi szakirodalmakhoz képest egy itthon eddig kevéssé ismert patronált, Johannes Tröster bajor humanista bemutatása, majd a Vitéz általi patronálásának története (IV.), illetve az ennek a kapcsolatnak köszönhetően minden bizonnyal Vitéz ízléséhez igazított és neki dedikált alkotás, a *Dialogus de remedio amoris* (V.) elemző ismertetése. A műnek, melynek több szerzői variánsa létezett, kritikai kiadásával régóta adós a nemzetközi humanizmuskutatók, s magyarországi vonatkozásai okán érdemes arra, hogy a hazai kutatásokba is bekerüljön, itthon is elkezdődjék elemző feldolgozása, értelmezése. A szerzője, Tröster V. László nevelője volt, majd az 1452-es királyszöktetési puccs után végül 1454-ben sikerült álláshoz jutnia: mestere, Enea Silvio Piccolomini ekkor ugyanis beajánlotta barátjának, Vitéz Jánosnak. 1454 és 1457 közt minden valószínűség szerint Vitéz szolgálatában teljesített diplomáciai feladatokat, s bár ebből az időből nem maradtak fent írásos nyomai levelezéseinek vagy irodalmi működésének, nyilvánvalóan megőrizte korábbi kapcsolatait, s ezek révén Vitéz is sokat profitált. Az 1454 és 1457 közti időszak meglehetősen terhelt a bel- és külpolitikai csatározásoktól, így egy megbízható, jelentős bécsi kapcsolatokkal rendelkező közvetítőre Vitéznek égető szüksége volt. Mindemellett Tröster magyarországi baráti kapcsolatai Janushoz, Kosztolányi (Polycarpus) Györgyhez és Simon Hungarushoz is azt mutatják, hogy a bajor humanistát több szál is kötötte az akkoriban születő magyarországi humanizmushoz.

A disszertáció fő célkitűzése a Vitéz körüli mecénatúra feltérképezése és rendszerezése, a patronázs működésének jobb megismerése volt. A kapcsolati hálózatok ismertetése és Johannes Trösternek a vizsgálatba való bevonása révén a következő megállapítások tehetők Vitéz János mecénatúrájáról:

1. Vitéz humanizmusát mecenatúrája felől lehetséges és érdemes megközelíteni, az alapján értelmezendő és ismerhető meg.

2. A mecenatúra kiépítésekor beszélhetünk örökölt és általa létrehozott útvonalokról, utóbbiak közül a bécsi és az itáliai – Janus Pannonius és Kosztolányi (Polycarpus) György révén szerzett – kapcsolatok tűnnek elsőrendűnek. A bécsi kapcsolatok egyrészt politikai, másrészt személyes okokkal is könnyen magyarázhatóak: itt volt a császári kancellária, amivel Vitéznek mindennapi intéznivalója akadt, és ide járt Vitéz egyetemre, akárcsak levelezőtársainak és támogatottjainak jelentős része. Az itáliai kapcsolatok, úgy tűnik, az 1450-es évek végétől erősödtek fel, a kezdeti patronálásban a bécsi útvonal erősebbnek bizonyult.

3. Vitéz mecenatúrája kiterjedt szinte minden területre: a művészetpártolástól az irodalmi patronáláson át az oktatáspolitikai intézkedésekig. Az 1450-es években művészetpártolásról még kevéssé szólhatunk, ez az irány minden bizonnyal Beatrix és Mátyás házasságának köszönhetően erősödött fel, így ebben a korszakban az irodalmi és oktatáspolitikai-politikai motiváció a meghatározó a mecenatúrájában.

4. A mecénáskeresésnek a 15. századra kialakult formái Vitéz mecenatúrájában is fellelhetők. Ahogyan részletesebben kifejtem elsősorban Beccadelli nyomán, a támogató és a támogatott közt igen gyakran szükség volt közvetítőre, ún. *Maecenatulus*ra, Vitéz patronázsában elsősorban Piccolomini vállalta ezt a feladatot. A humanista irodalomra később is jellemző efféle szerepjátékok, sőt a szereppel való azonosulások jól nyomon követhetőek Vitéz, Piccolomini és a bécsi humanista társaság levelezéseiben, így Vitéz rendre Maecenas, Piccolomini Vergilius, Tröster Horatius, V. László Augustus, Castelbarcus Aszklépiosz, stb. Amennyiben meggondoljuk, hogy Beccadelli tulajdonképpen kortársa volt Vitéznek és Piccolomininek barátja, talán nem túlzás hasonló, szinte azonos patronálási szokásrendszerrel és támogatói kultúráról beszélni.

5. A közös jegyek azonban nemcsak a patronálás rendszerében fedezhetőek fel, hanem azon irodalmi áthallásokban, allúziókban is, közös forrás- és szóhasználatban, melyek Janust, Vitézt, Tröstert és egyáltalán a bécsi humanista kört levelezéseik és műveik alapján összekötik. A dolgozatban számos olyan citátumot idézek, mely a közös szóhasználatot, közös kifejezési módokat mutatja be, melyek alapján egyértelműen kiderül, hogy nemcsak ismerték egymás írásait, de ezt szívesen jelezték utalásaikban is.

6. A Vitéz irodalmi mecenatúrájába sorolandó művekben hangsúlyosan vannak jelen a csillagászati, az orvosi és a mai értelemben vett szépirodalmi érdeklődésre utaló jegyek, illetve ezek keveredése. A Vitéznek dedikált, vagy forrásaink eredetileg neki szánt művek

alapján kiderül, hogy az eddigi szakirodalom szerint kizárólag a csillagászat iránt érdeklődő Vitézt minden bizonnyal legalább ennyire foglalkoztatták orvosi-gyógyászati, orvosi-filozófiai és filozófiai-teológiai kérdések is.

7. Az itthon eleddig kevésbé ismert Johannes Tröster Vitéz egyik patronáltja volt 1454–57 közt. A bajor humanista egyetlen ismert művének, a *Dialogus de remedio amoris*nak az egyik variánsát úgy szerkesztette meg, hogy azt a Piccolomini által Vitéznek írt ajánlólevéllel együtt elküldhessék a remélt pártfogónak. Tröster életének, Vitéz melletti éveinek és irodalmi művének bemutatása és feldolgozása nemcsak hiánypótlás a magyarországi humanizmus vizsgálatakor, hanem egyszersmind kiváló iskolapéldaként is funkcionál Vitéz irodalmi mecénatúrájának bemutatásakor. E patronázs ugyanis létrejöttében és megvalósulásában is hozza mindazon jegyeket, melyek Vitéz 1450-es évekbeli patronálásai során megfigyelhetők: a támogatott Piccolomini ajánlásával és feltehetően dedikációjának köszönhetően kerül Vitéz szolgálatába, aki aztán Tröster írásművészetét és szónoki képességeit, valamint politikában is jártas voltát hasznosította, mikor megbízóleveleinek átadójaként működött. Vitéz értékelte az írás iránti vágyat és tehetséget, ám, úgy tűnik, a *studia humanitatis* gyakorlati hasznát még többre tartotta.

Vitéz pártfogói rendszerének és működésének bemutatása és új szempontok felőli értelmezése révén Vitéz más (humanista) tevékenységeinek – elsősorban a könyvtárépítésének és az Academia Istropolitana alapítása körüli működésének – újragondolása is időszerűvé vált.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK:

- FONZIO 2011 = Bartolomeo della FONTE, *De poenitentia*, bevezető sorokkal ellátta és ford.
SZILÁGYI Emőke Rita = EKLER Péter (szerk.), „*Margarita poetica*”, *A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig: Antológia*, Bp., OSZK – Gondolat Kiadó, 2011 (Nemzeti Téka, 222), 190–91.
- SZILÁGYI 2010 = SZILÁGYI Emőke Rita, *Ajánlás bécsi módra: Enea Silvio Piccolomini ajánlólevele Johannes Trösterről Vitéz Jánosnak 1454 nyarán* = CSÖRSZ Rumen István (szerk.), *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, Bp., rec.iti, 2010, 125–132.
- SZILÁGYI 2012a = SZILÁGYI Emőke Rita, *Teucrisive Turci. Egy ideologikus elnevezés története a 15. századi latin nyelvű művekben* = *Identitás és kultúra a török hódoltságban*, konferenciakötet, szerk. ÁCS Pál, Bp., Balassi Kiadó, 2012, 285–298.
- SZILÁGYI 2012b = SZILÁGYI Emőke Rita, *Enea Silvio Piccolomini és Vitéz János levelezése az 1450-es években* = BÉKÉS – TEGYEY 2012, 195–205. (Classica – Mediaevalia – Neolatina VI.)
- SZILÁGYI 2012c = SZILÁGYI Emőke Rita, *Antikvitás egy korai humanista műben: Johannes Tröster: Dialogus de remedio amoris*, Ókor 11 (2012), 37–43.
- SZILÁGYI 2012d = SZILÁGYI Emőke Rita, *Johannes de Kupferberg, az Academia Istropolitana tanára*, MKSz 128 (2012), 375–80.